

Dialektala fågelnamn i Västmanland

Text: Gunnar Lignell

Upprinnelsen till mitt intresse för dialektala namn på fåglar i Västmanland har sin grund dels i Tomas Petterssons digitalt publicerade sammanställning av Västmanlands fåglar, dels ett brev från framlidne Gunnar Brusewitz.

Antalet fågelarter med ett västmanländskt dialektnamn är förhållandevis få. Jag har med de källor jag använt inte funnit mer än 31 arter med ett västmanländskt dialektnamn. Antalet funna dialektala namn är inte heller särskilt många och uppgår till 46 olika namn. En förklaring som jag tror är ganska rimlig till detta faktum är att Västmanland inte stack ut på något särskilt sätt när tiden för insamling av folklore var som intensivast i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Landskap som Dalarna, Småland, Skåne, Uppland, Gotland och Lappland har betydligt fler dialektala namn på fåglar. Dessa land-

skap har ju också i viss mån betraktats som exotiska, eller legat nära universitet och på så sätt utforskats mer på djupet än vad fallet är för Västmanland.

Enligt Ingvar Svanberg, Fåglar i svensk folklig tradition (2013), skall de lokala fågelbenämningarna i Sverige uppgå till minst 3000 och från Gotland, denna ö med en mycket speciell dialekt och isolerat läge, har inte mindre än 450 lokala fågelbenämningar dokumenterats. Som synes ligger Västmanland långt ner på namnlistan, om nu någon har upprättat en sådan.

Systematiskt ordnad lista över dialektala fågelnamn i Västmanland

Art	Dialektalt namn	Art	Dialektalt namn
Bläsand	Bläsa	Skogsduva	Turturduva
Gräsand (hane)	Andrik	Gök	Kuckku
Årta	Årtand	Fjälluggla	Harfang
Småskrake	Skräcka	Kattuggla	Klä-vitt; Ofögel;
Storskrake	Hålskrake		Ofögel
Tjäder	Fjärhane	Göktyta	Tillkorp
Vaktel	Åkerhöna	Gröngöling	Regnfågel
(Röd) glada	Onsvala	Spillkråka	Tillkorp; Kilkorp
Ormvråk	Slaghök; Hök	Sånglärka	Tofslärka; Topplärka
Tornfalk	Väderpulare	Sådesärta	Husärta
Kornknarr	Rågscherka; Rågrepa	Sidensvans	Dumbom
Ljungpipare	Tirrilihöna	Strömstare	Strömgubbe; Strömkarl; Strömtrast;
Enkelbeckasin	Märrgök; Hässeluv; Himlaget; Brätjebock	Buskskvätta	Strömkalle
		Björktrast	Rödbrösta
Storspov	Vindspov; Vindspole	Svartmes	Snöskata
Drillsnäppa	Ötjeteta	Gråsparv	Svarthätta
Fisktärna	Tiärp		Gråbuk; Takbuk;
			Gråbuse; Gråtätting

Fågelkunskap och benämningar i äldre tid

Långt före den vetenskapliga namngivningen under 1700-talet existerade med största sannolikhet folkliga benämningar på olika slags fåglar. Att kunna skilja en del fåglar åt betraktades säkerligen som en nödvändighet i ett samhälle där mycken kunskap vilade på lokal iakttagelse och förmåga och vilja att tolka det man såg i naturen.

Fåglarna kom därvid att spela en stor roll. De var ofta lätta att iakttas, de hade lätt kännsbara läten, långa näbbar, bjärta färger och en tendens för många arter att dra nytta av människans åker- eller havsbruk. Fåglarna kopplades ofta ihop med vissa nyttoaspekter, som t ex sänings- eller skördetid, eller som symboler för annalkande fara, t ex storm eller snöoväder. Ugglornas läten och uppträdande under nätterna gjorde att de ofta kopplades ihop med olyckor, död och brand.

Många fågelarter var förr föremål för en organiserad jakt och äggtäkt på flera olika sorters fåglar var inte ovanligt. Insamling av fjädrar och dun var också förr vanligt. Det fanns fågelarter som fungerade som tydor, exempelvis inför jakt, varför ett möte med en sådan fågel kunde innebära att jaktlyckan helt skulle utebli, varför det var enklast att avbryta och gå hem.

Samtidigt måste också sägas att det fanns åtskilliga, antagligen huvuddelen, arter som äldre tiders människor inte brydde sig om. Små, svårurskiljbara sångare, mindre vadararter och åtskilliga tättingar hade inte en sådan roll att de gavs särskiljande namn.

Har franska språket lyft in ett västmanländskt fågelnamn?

Det som Västmanland har och som inget annat svenskt landskap har, enligt John Bernström, är att ett dialektalt namn på fjälluggla, "harfång", har förts över till det franska språket. Hur denna överföring har skett är dock höljt i dunkel. Denna uppgift, som inte har kunnat bekräftas på annat sätt, har Gunnar Brusewitz nämnt i ett brev och då apropå en inramad tavla som hängde i John Bernströms rum på

Strix scandiaca. Stora brokuta Örn-Ufven – ur Rudbecks Fogelbok

sjukhuset och som visade en fjälluggla från Rudbecks Fogelbok, och med upplysningen att den skjutits vid Fullerö i Västmanland. Den bilden var typexemplar för Linnés fjälluggla som den beskrevs i *Fauna Suecia* 1746. Namnet antyder att fjällugglan var duktig på att fånga harar och detta dialektala namn har förts över till de fransktalande delarna av Kanada, där fjällugglan heter "harfang des neiges". Fjällugglan är sedan 1987 staten Quebecs officiella fågelsymbol och symboliserar vitheten och snön i delstaten.

Bernström nämner i sitt "Bestiarium" att för denna lätt igenkännliga och uppseendeväckande stora uggla, saknas belägg för att det inom nordiskt språkområde haft medeltida folkliga namn. Den troliga orsaken till detta är enligt Bernström att ugglan uppfattats som albina berguvar. Fjällugglan har ju också ganska nyligen systematiskt sammanförts med berguven och fått sitt vetenskapliga namn i första ledet ändrat från *Nyctea* till *Bubo* (*scandiacus*).

Vem är John Bernström?

Här är inte platsen att i detalj beskriva John

Bernströms liv och författarskap. Han hade en mycket påtaglig anknytning till Västmanland genom att han i nära tjugo års tid var bosatt på Tidö slott utanför Västerås. Hans studier av huggormar var på sin tid banbrytande, och större delen av forskningen bedrevs på Harholmen i anslutning till Asköviken. Ur ornitologisk synvinkel är han kanske mest känd för sin essä "Svensk fågelkunskap i äldre tid" som ingick i antologin "Svenska djur: Fåglarna" (1951).

Dialektala västmanländska fågelnamn

På föregående uppslag presenteras listan över dialektala namn på fåglar som kan härledas till Västmanland. Det skall framhållas att det dialektala namnet kanske inte bara förekommer i Västmanland, utan även i andra landskap i Sverige. Jag har tagit med de namn där det i litteraturen direkt anger Västmanland.

Listan är systematiskt ordnad. Några fåglar i listan sticker ut med ett flertal namn som strömstare, enkelbeckasin, gråsparv och kattuggla. Det är fåglar som genom sitt uppträdande, sina läten eller genom att lätt anpassa sig till människans miljöer blivit kända. Några arter, som fisktärna och gök, har direkt ljudhärmande namn, medan tornfalkens namn syftar på artens sätt att rytla. Storspovens namn syftar troligen också på artens sätt att spelflyga, medan kornknarrrens namn direkt anknyter till åkerbruket.

Avslutning

Ivar Hortlings sedan många år svåråtkomliga "Svenska fågelnamn" gavs ut i Helsingfors för 70 år sedan och finns idag bara tillgänglig som referenslitteratur på vissa bibliotek. En genomgång av denna bok ger kanhända fler

bidrag till de västmanländska namnen, men detta får anstå tills vidare.

För er som är mer intresserade av fåglars namn och deras härledning rekommenderar jag Lennart Nilssons bok, "Orre, trast och trana. Om fåglars namn", som gavs ut på Ellerströms förlag år 2005. Om någon av denna tidskrifts läsare kan bidra med några ytterligare dialektala namn, tar övertecknad tacksamt emot sådana bidrag. ■

Tryckta källor:

- Boström, Rut. Gäster vid fågelbordet. Artikel i "Människan och faunan. Etmobiologi i Sverige 3. Polen 2007.*
- Brusewitz, Gunnar. John Bernström - en minnestekning. Fauna och Flora (84). 1989.*
- Ekblom, Lars. Svenska fåglars dialektala namn. Katrineholm 1991.*
- Jägerskiöld, L.A & Kolthoff, Gustaf 1911-1926. Nordens fåglar. 2: a upplagan. Stockholm (från Pettersson 2014).*
- Otterberg, Henrik. Bernströms Bestiarium. En djurens kulturhistoria. Riga 2008.*
- Parus major (signatur) 1911. Fågellåtar. Köping (från Pettersson 2014).*
- Svanberg, Ingvar. Fåglar i svensk folklig tradition. Stockholm 2013.*
- Tillhagen, Carl-Herman. Fåglarna i folktron. Falköping 1978.*
- Tyrberg, Tommy. Svenska fåglars namn. Ursprung, historia och innebörd. VF Supplement nr 24. Stockholm 1996.*
- Otryckta källor:*
- Brev från Gunnar Brusewitz, 10 december 2001.*
- Pettersson, Thomas. 26 januari 2014. Västmanlands fåglar. En översikt över deras utbredning, numerär och flyttning, förr och nu.*

